

Лінгвістичний потенціал біосеміотики в дослідженні знакових систем

І. А. Лівницька

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: inna.livytska@gmail.com

Paper received 08.06.20; Accepted for publication 22.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-230VIII38-08>

Анотація. У статті розглянуто процес становлення біосеміотики (глобальної семіотики або кіберсеміотики) як нового наукового напрямку, простежено причини виникнення та розкрито потенціал біосеміотики в дослідженні знакових аутопоетичних систем. З'ясовано сутність біосеміотики як науки про знакові системи органічного походження та статус біосеміотики в гуманітарній парадигмі сьогодення. Аналітико-інтерпретативний метод у поєднанні з історичним методом дослідження дозволив прослідкувати хронологію біосеміотики та її сучасний стан. Встановлено, що завдяки синергії біології з семіотикою, філософією та естетикою, сучасна теорія знаку розширила свій фокус дослідження органічних систем (Томас Себіок) та почала називатися «біосеміотикою». Зроблено висновок про необхідність дослідження нарративного дискурсу з позицій біосеміотики.

Ключові слова: Томас Себіок, наратологія, глобальна семіотика, кібер-семіотика.

Вступ. Сучасний стан гуманітарних досліджень знакових систем визначається впливом семіотичних досліджень, представлених працями Т. Sebeok, J. von Uexküll, P. Copley, V. Alexander, в яких інтегровано різні сфери наукового знання (біологію, лінгвістику, психологію та філософію) у відносно цілісний підхід під назвою біосеміотика» [19:с. 39]. Проте, сутність біосеміотики та її потенціал для лінгвістичного дослідження потребують окремого розгляду.

Актуальність теми визначається синкретичним характером сучасної семіотичної теорії та теорії нарративу, яка набуває цілісності в біосеміотичному ракурсі. Важливим в процесі дослідження біосеміотики постає розкриття взаємозв'язків семіотики з структуралізмом, біо-герменевтикою, біо-семантикою, біо-риторикою, біологією, біо-лінгвістикою тощо. Недостатня розробленість теоретичного арсеналу біосеміотики як глобально-наукового напрямку у вітчизняній науковій парадигмі свідчить про доцільність даного дослідження.

Стилий огляд публікацій за темою. Посилення у 1980-х рр. міждисциплінарних досліджень в літературознавстві сприяло новій інтерпретації відомих понять класичної теорії нарративу, особливо з позицій філософії та історії. Власне, трансформація наукових парадигм була природним процесом визнання невідповідності наукового знання проблемам наукового пізнання [8; 13], де-конструкцією самого наукового пошуку, який потребував нових підходів та питання співмірності людського знання (human knowing) у його співвіднесеності з предметом дослідження. Зміна торкнулася набагато глибшого рівня як в епістемологічному, так і в загальнонауковому плані та постала як певний виклик останнім [6]. Цей виклик підхопила семіотика, як наука про знакову організацію універсуму (Юрій Лотман, Чарльз Пірс), що прагнула поєднати «розрив» між раціоналістичним та ідеалістичним, природою та культурою (відома антиномія часів античності). Такий початок було зафіксовано маніфестом семіотиків 1984 року щодо статусу та ролі семіотики в інших науках, з провадженням таких термінів як Umwelt, “coevolution“, “symbiogenesis”, “exaptation” [11:с. 525]. До когорти причин появи семіотичного наукового ухилу стосується і відкриття 1961 року генетичного коду Маршаллом Ніренбергом та визначення «семіотичного порогу» *¹, який важливий

для дослідження знакових відношень у процесі утворення і обміну інформацією (т.б. теорія інформації та штучного інтелекту в аутопоетичних системах культури).

Мета статті полягає у розкритті лінгвістичного потенціалу біосеміотики*² в контексті сучасних літературознавчих, філософсько-естетичних концепцій нарративу кінця ХХ – поч. ХХІ століття.

Матеріалом дослідження постають моделі наукового пізнання та теорії мистецтва, фікційної дійсності в феноменології, аналітичній філософії та семіотиці, що передували появі біосеміотики. Предметом дослідження постають категорії “знак» та “значення” в структуралізмі, семіотиці та біосеміотиці.

Результати та їх обговорення. Застосування дослідницького апарату семіотики до аналізу природних процесів органічного походження (non human) почалося з середини ХХ століття, проте це отримало неоднозначну реакцію наукового товариства [див. 6]. Хоча Фердінанд де Сосюр в «Курсі загальної лінгвістики» (1916) постулював наявність знакових систем поза людською мовою, вже 50 років потому, Роланд Барт звужив розуміння поза-мовних знакових систем до таких, що спираються лише на мовні процеси [12]. Таке визначення Ролана Барта стало усталеним серед класичних нарративістів, і водночас, призвело до підпорядкування семіотики загальній лінгвістиці. Найвідоміша цитата Томаса Себіока щодо поняття семіозис – «Бути живим означає бути семіотично активним» (*переклад наш - І.Л.*) [12] може бути основною тезою біосеміотики. В основі цієї тези лежить визнання семіозису ключовою відмінністю між живими і неживими об'єктами, або, іншими словами, вся біологія ставала предметом семіотики [12]. З цього моменту, зовсім по-іншому сприймалися важливі відкриття у сфері зоо-семіотики, як наприклад, дослідження процесів комунікації між тваринами та інтерпретація Umwelt, яку досліджував Якоб фон Еукскуль ще в 1910-х роках ХХ століття. Ці процеси тепер набували статусу семіотичних та ставили під сумнів наявність лише людської форми семіозису.

Проте, наявність схожих за суттю поглядів на знакову організацію дійсності, які виникали синхронно, але географічно віддалено, могли свідчити про те, що такий підхід був на часі. Томас Себіок, Юрій Лотман, Умберто Еко та послідовники ідей Чарльза Пірса розвивали семі-

¹ Концепт «semiotic threshold», запроваджений Умберто Еко 1976 року

² інші назви: глобальна семіотика, кібер-семіотика

отичний напрям в іншому, протилежно Ролану Барту, напрямку. Відійшовши від концепції мови для позначення способу комунікації між живими організмами³, вони оперували термінами «код», «кодування», «принцип кодової множинності», «принцип авто-комунікації», «принцип семіосфери» тощо [11]. В такому підході, семіотика перетворювалася з маргінальної на повноцінну теоретичну дисципліну та методологію гуманітарного, культурологічного дослідження, а також досліджень природничого профілю. Останньому багато в чому сприяло повторне звернення до досліджень Якоба фон Еуксколя та «органічний поворот» в дослідженнях, зокрема. Таким чином, семіотичне визначення комунікації набуло такого формулювання: «Комунікація є певною формою семіозису, яка має стосунок до обміну будь-якими повідомленнями: від молекулярного коду до імунологічних властивостей клітини через звукові (vocal) речення» (переклад наш – І.Л.), а семіозис розуміємо як «критеріальну ознаку життя», а мова постає лише одним аспектом цього процесу [17: с.6].

Ситуація філософського пошуку середини ХХ століття виявила лабільність структуралізму у взаємодії з іншими науковими напрямками, з семіотикою, зокрема. Спираючись спочатку на семіологію Фердинанда де Сосюра, структуралізм мав значний вплив на теорію наукового пізнання ХХ століття. Динамічності структуралізм набуває в 1980-х рр. з активним впровадженням ідеї семіозису знакової взаємодії, різних рівнів означування та концепту «код» [12: с.5]. Розуміння мови як однієї з форм знакової організації культури та розуміння культури як другої природи, яка має свій смисл та мову, стали початком досліджень знакових систем поза спектром соціальних структур.

Структуралістична хвиля біології окреслила певні шляхи наближення до біосеміотики (*). Серед ключових положень, виокремимо наступні: 1) структурні дослідження з морфо-генетики [18; 7]; (2) схожість між органічними та неорганічними законами розвитку, що дозволяло застосувати закони природи в гуманітарних дослідженнях, семіотиці зокрема [14: с. 84]; (3) звуження знакових відносин до кодів [3]; (4) перевага бінарних опозицій над множинністю відносин [цит. за: 10-11].

Структуралізм підходить до аналізу нарративу як до «застиглого в часі і просторі тексту», що дозволяє сконцентруватися на елементах фабули, сюжеті, перспективі, точці зору «тут і зараз». Цей тип аналізу має сталу дослідницьку традицію. При цьому фіксуємо динамічність поглядів теоретиків (зокрема пізнього Юрія Лотмана*⁵ у підходах до аналізу нарративу, які стають подекуди суголосними поглядам біосеміотиків. Зазначимо, що Юрій Лотман порівнював функціональну структуру художнього тексту з живим організмом ще в 1960-х роках, а про увагу науковців Тартуської школи до біологічного аспекту культури свідчить наукова конференція «Біологія та лінгвістика», яка мала місце 1978 року в місті Тарту (Естонія). Пізніше, про співмірність семіозису культури *⁶ та організму, про схожість механізмів транслювання, накопичення та генерування інформації Лотман зазначив у статті «Культура та організм» (1984),

де подав опис ретельний опис механізму смислотворення [11: с 257]. Термінологічний апарат семіотики, яким оперує Юрій Лотман, ґрунтується на трьох принципах: (1) кодової множинності; (2) невідповідності; (3) авто-комунікації (Kull, 2015:257). На думку дослідників, корені семіотичної теорії Ю. Лотмана випливають із його структуралістських праць 1960-х рр., що стало передумовою трансформації в пізніший період життя, який співпав з «органічним поворотом» в гуманітарних науках ХХ ст..

«Ограничний поворот» в гуманітарних науках та міждисциплінарних характер досліджень знакових систем спричинили появу інших наукових підходів, статус яких та потенціал ще мало вивчений, але від того не менш значимий. Серед таких підходів зазначимо біо-герменевтику, біо-семантику, біо-риторику, біо-логіку та біо-лінгвістику.

Біогерменевтика постає як наукове відгалуження Московсько-Тартурської школи, представлене роботами Сергія Чебанова [4; 5] та Антона Маркуша [14]. Своїм завданням біогерменевтика ставить порівняння процесів інтерпретації відомого знання й формування знання про річ. а саме значення речей є вираженням життя в його темпоральності. Основним концептом біогерменевтики є поняття про само-інтерпретацію життя, яке теж має герменевтичну структуру. Це зближує біогерменевтику з біосеміотикою в трактуванні основного її завдання: знати те, що знає життя [10].

Біосемантика як наука, вперше згадана 1989 року в статті у філософському журналі, яка містила уривки з більш глобального дослідження способів ментального представлення мови та мислення [15]. Біосемантика зосереджується на теорії ментального представлення, хоча використовує більший арсенал понять і методів (наприклад, теорію хімічних символів, які регулюють роботу голосового апарату, теорію зоокомунікації та інші). З біосеміотикою її зближує «телеологічна теорія ментального змісту» [15] яку визнають основною характеристикою аутопоетичних систем.

Біориторика, на відміну від біологічної риторики, прагне дослідити закономірності експресії в поведінці організмів з позицій несвідомого. Теоретична основа біориторики ґрунтується на біосеміотичному підході до органічних систем у визнанні їх семіотичної основи, тому, є підстави вважати її допоміжною дисципліною біосеміотичного характеру [9].

В свою чергу, біо-логіка, як наука про закони логічного мислення, сягає основ інтерпретаційної логіки Чарльза Пірса у намаганні прослідкувати логічні процеси на тваринному та на рослинному рівні [цит. за 12].

Методологічно найближчою до біосеміотики є біо-лінгвістика, яка послуговується категоріальним апаратом трьох дисциплін: біології, психології та лінгвістики з метою дослідити біологічну основу процесів мовлення. Незважаючи на схожість предмету дослідження з біосеміотикою [2], біолінгвістика ангажує існуючий категоріальний та методологічний апарат біології до потреб лінгвістики, в той час як біосеміотика спочатку трансформує біологічну основу на семіотичний лад з метою подальшого застосування в лінгвістиці та літературознавстві *⁷

³ див. праці Ю.Лотмана 1980-х рр..

⁴ як було зазначено у вступі, виникненню біосеміотики сприяла ціла низка причин та передумов

⁵ Про це зазначає біограф Юрія Лотмана, Една Ендрюс (Edna Andrews) [див. 11]

⁶ більше щодо терміну див. ґрунтовне дослідження Andreichuk [1].

⁷ Детальний огляд біолінгвістичних досліджень див. в маніфесті біолінгвістів в журналі „Biolinguistics” 2007, №1 <https://www.biolinguistics.eu/index.php/biolinguistics>.

Висновки. Стаття розкриває складний процес формування біосеміотики як окремого наукового підходу, який втілює прагнення пошуку нового наукового підходу, викликаного «органічним поворотом» в гуманітарних дослідженнях. Історія становлення біосеміотики співзвучна з хронологією становлення наратології, так як об'єктами дослідження в цих двох підходах постає знаковість процесу комунікації (створення, генерування та передачі інформації) від клітинного рівня (біосеміотика) до мета-рівня (художнього тексту). Це дозволило біосеміотиці отримати статус не маргінальної науки, яка виокремилась на периферії дисциплін, а глобальної методології дослідження всіх органічних знакових сис-

тем зі своєю власною термінологічною базою. В цьому полягає також відмінність біосеміотики від інших дисциплін гуманітарного циклу. Ключова відмінність полягає у розробці семіотичної теорії біології з метою її подальшої інтеграції з лінгвістикою, наратологією тощо. Біосеміотика сьогодні постає міждисциплінарним напрямом дослідження семіозису знакових систем живої природи та визнає життя заґрунтованим в семіотичній процесі. *Перспективи* подальшого дослідження вбачаємо у моделюванні процесу взаємодії різних знакових суб'єктів в наративному дискурсі в руслі біосеміотичного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andreichuk, N. I. (2014). Cultural Semiotics: Towards the Notion of Cultural Semiosis. *Studia Philologica*. 3: 18-22.
2. Augustyn, P. (2009). Uexküll, Peirce, and other affinities between biosemiotics and biolinguistics. *Biosemiotics* 2(1): 1-17.
3. Barbieri, M. (2001). *The Organic Codes: The Birth of Semantic Biology*. Ancona: Pequod.
4. Chebanov, S. V. (1993). Man as participant to natural creation: Enlogue and ideas of hermeneutics in biology. *Rivista di Biologia* 87(1): 39-55.
5. Chebanov, S. V. (1999). Biohermeneutics and hermeneutics of biology. *Semiotica* 127(1/4): 215-226.
6. Copley P. (2016) The Age of Biosemiotics. In: *Cultural Implications of Biosemiotics*. Biosemiotics, 15: (pp. 1-16). Springer, Dordrecht <https://doi.org/10.1007/978-94-024-0858-4-1>
7. Gutmann, M. (2004). Uexküll and contemporary biology: Some methodological reconsiderations. *Sign Systems Studies* 32(1/2): 169-186.
8. Kuhn, T. (1970). *The structure of scientific revolutions*. (2nd ed.) Chicago/London: University of Chicago Press.
9. Kull, K. (2001). A note on biorhetorics. *Sign Systems Studies* 29(2): 693-704.
10. Kull, K. (2009). Biosemiotics: To know, what life knows. *Cybernetics and Human Knowing* 16(3/4): 81-88.
11. Kull, K. (2015). A semiotic theory of life: Lotmans's principles of the universe of mind. *Green Letters: Studies in Eco-criticism*. 19 (3), 255-266.
12. Kull, K., Emmeche, C. & Hoffmeyer, J. (2011). *Why Biosemiotics? An Introduction to Our View on the Biology of Life Itself*. DOI: 10.1142/9781848166882_0001
13. Lyotard, J.-F. (1984). *The postmodern condition: a report on knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
14. Markoš, A. (2002). *Readers of the Book of Life: Contextualizing Developmental Evolutionary Biology*. Oxford: Oxford University Press.
15. Millikan, R. G. (1989). Biosemantics. *Journal of Philosophy* 86: 281-297.
16. Sebeok, T. (2000). Signs, bridges, origins. In: Perron, P. et al. (eds). *Semiotics as a bridge between the humanities and the sciences*. Toronto: Legas.
17. *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics* (2001). Ed. Paul Copley. Routledge: London.
18. Zarenkov, N. A. (2007). *Semioticheskaya teoriya biologicheskoy zhizni*. [Semiotic theory of biological life.] Moskva: KomKniga.
19. Лівіцька І.А. (2019). Аналітичний огляд теорії наративу та наративності: сучасна епістемологія пізнання. *Південний архів (філологічні науки)*, 79. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2019-79-7>

REFERENCES

19. Zarenkov, N. A. (2007). *Semioticheskaya teoriya biologicheskoy zhizni*. [Semiotic theory of biological life.] Moskva: KomKniga [in Russian].

Linguistic Potential of Biosemiotics in Sign Systems Research

I. Livytska

Abstract. The paper outlines the emergence of biosemiotics (global semiotics, cyber semiotics) a new scientific approach, which appeared in the result of transformation in the scientific paradigms at the end of the XX century and the beginning of the XXI century. The author also highlights the reasons for such emergence and the potential of biosemiotics in analyzing autopoietic sign systems. The essence of biosemiotics as a science of organic sign systems and its status in the humanitarian knowledge paradigm has been defined. Application of analytical and interpretative methods, in combination with the historical approach allowed to trace a chronology of biosemiotics formation as well as its modern state of the art. It has been contended, due to a synergy of biology and semiotics, philosophy, and ethics, modern sign theory broadened its focus to the research in all alive sign systems (Thomas A. Sebeok, 2000) and acquired a new name "biosemiotics". The prospects of future research lie in applying methods of biosemiotics to narrative discourse analysis.

Keywords: Thomas A. Sebeok, narratology, global semiotics, cyber semiotics.